

«МІФОМ МОЖЕ СТАТИ ВСЕ, ЩО ПОКРИВАЄТЬСЯ ДИСКУРСОМ»: СУЧАСНА МІФОЛОГІЯ У СВІТЛІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ*

Юлія Буйських

Современная российская мифология : сб. статей / сост. М. В. Ахметова. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2005. – 285 с. – (Серия «Традиция – текст – фольклор: типология и семиотика»).

Коли дослідники духовної культури звертаються до вивчення «сучасної міфології», перед ними завжди постає низка важливих питань методологічного характеру. По-перше: чи правомірно описувати й трактувати те чи інше сучасне культурне явище як «міфологічне»? Адже міфологія, яка є історично першим типом світогляду, означає насамперед систему вірувань та уявлень, що передує раціональному та логічному мисленню. По-друге, попри розуміння всієї умовності та суб'єктивності поняття «сучасна міфологія», уживаючи його, ми ризикуємо загубитися у величезному дискурсі цієї проблематики та заплутатися у співвідношеннях термінів «сучасний» і «міфологічний». Одразу виникає питання — з якого часу міфологія стає сучасною (або чи стає сучасною взагалі)? Уже з епохи індустріалізації, з кінця ХІХ ст. чи все-таки це закономірно відбувалося протягом ХХ ст.? Водночас комплексні дослідження сучасного сільського соціуму, які проводяться етнологами та фольклористами на пострадянському просторі (ідеться переважно про Україну, Росію, Білорусь, Молдову), засвідчують високий ступінь збереженості та органічного функціонування багатьох традиційних явищ культури, у тому числі міфологічних вірувань та уявлень. Таким чином, можна поставити чергове логічне питання — чи це є «сучасною міфологією»? Чи, точніше, наскільки ця міфологія сучасна? Крім того, не слід забувати й про те, що існують «сучасні» міфи масової

свідомості, політичні, громадські, національні, релігійні, наукові тощо.

Укладач збірника «Современная российская мифология» М. Ахметова у передмові зазначає, що «під «сучасною міфологією» у виданні розуміються передусім міфологічні уявлення в умовах індустріальної та постіндустріальної цивілізації, нерозривно пов'язані з міською культурою» (с. 6). Основною ідеєю, яка об'єднує широке коло наукових проблем, порушених у статтях збірника, є розуміння того, що в індустріальному та постіндустріальному суспільствах міфологія існує та виконує низку важливих функцій, трансформуючись та адаптуючись до нових культурних, суспільних, політичних реалій.

Рецензований збірник складається з дванадцяти окремих статей, написаних протягом початку 1980-х — початку 2000-х років. Частина цих праць була раніше опублікована в малотиражних чи важкодоступних виданнях, а деякі написані спеціально для цього збірника. Метою авторів «Сучасної російської міфології», як стверджує укладач, «було не лише показати відображення сучасних міфологічних текстів у письмових текстах та усних наративах, але й продемонструвати ті функції та ролі, які вони грають у сучасному суспільстві загалом і в окремих його субкультурах зокрема» (с. 7–8).

Відкриває збірник стаття відомого фольклориста С. Неклюдова «Структура та функція міфу» (с. 9–26), яка порушує важли-

*Барт Р. Мифологии / пер. с фр.; вступ. ст., коммент. С. Зенкина. – М., 2010. – С. 265.

ві теоретико-методологічні питання дослідження сфери «міфологічного», визначаючи межі застосування термінів «міф» і «міфологія» стосовно сучасності, і досліджує функції міфу в архаїчному та сучасному суспільствах. Стаття складається з таких структурних частин: «Що таке “міф” і “міфологія”?»; «Міфологічна картина світу і міфологічний текст»; «Мова міфу»; «Міфологія і сучасність»; «Національна міфологія»; «“Реальне” та “міфологічне” знання».

Статті С. Дмитрієвої «Міфологічні уявлення російського народу в минулому та сьогоденні (билички та оповіді про НЛО)» (с. 133–158) та В. Санарова «НЛО та НЛОнавти у світлі фольклористики» (с. 159–174) висвітлюють як існування окремих традиційних міфологічних вірувань та уявлень в урбаністичних реаліях (зокрема, це такі персонажі, як домовик та духи померлих), так і формування нового персонажного поля народної міфології. До нього вони зараховують такі образи: снігова людина, НЛОнавти, барабашка, полтергейст, різні привиди, «люди в чорному» тощо. Утім, дослідники наголошують, що більшість сучасних персонажів неказкової прози (тобто тих істот, що фігурують у биличках) виявляють свою схожість та спільне коріння з традиційно виокремленими відомими персонажами нижчої міфології.

Низка статей збірника присвячена функціонуванню окремих категорій міфологічного мислення у сферах, далеких від традиційної культури, релігії і, власне, міфології: зокрема, у політиці, суспільному житті, економіці, фінансовій діяльності тощо.

Так, А. Чернишов у праці «Сучасний стан радянської міфології» (с. 27–50), написаній у 1990 році, на прикладі радянського суспільства напередодні розпаду СРСР розглядає глибинні механізми, які лежали в основі осмислення масовою суспільною свідомістю минулого, сьогодення та майбутнього в умовах очевидної кризи. Автор ставив завдання «дослідити зміст масової міфології або властиві їй культурі механізми міфологічні реф-

лексії». Під останньою ним розуміється «процес відсторонення міфу, перетворення його на об'єкт пильної уваги, напруженого розгляду... метою міфологічної рефлексії є привласнення чи відторгнення міфу» (с. 30). Досліджується творення міфів радянського суспільства, зокрема, про «ворогів», «героїв», «радянську людину», суспільство, їх кризу та руйнацію в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. з одночасною активізацією міфу про свободу. Автор пропонує кілька назв власне «радянського» міфу, що відображають його сутність: «люмпенський міф про владу», «міф про відчужені цінності», або «міф про відчуження».

Одному з аспектів радянської міфології присвячена і стаття С. Леонтьєвої «Життєпис піонера-героя: текстова традиція і ритуальний контекст» (с. 89–123). Основну увагу приділено аналізу літератури (брошур, газет, буклетів, книг, довідників та посібників для школярів) про піонерів-героїв та формуванню міфологізованих кліше в тогочасній суспільній свідомості. Авторка наголошує на тому, що для радянської міфології чи не найважливішим було обожнювання самої ідеї героїзму як такої, що ставилася за вищий приклад поведінки пересічного громадянина. А культ «дітей-героїв» виник приблизно наприкінці 1920–1930-х років, коли необхідно було створити уявлення про стиль життя «типової радянської дитини». Дослідниця визначає «культ піонерів-героїв», або «культ святих радянських дітей», як «культ тих дітей, яким, на відміну від інших однолітків, вдалося втілити мрію та здійснити подвиг, що отримав публічне визнання» (с. 90).

Часто масова свідомість осмислює найбільш знакові та відомі постаті у міфологічних категоріях. Зокрема, сучасні громадські, культурні, а особливо політичні діячі набувають цілком міфологізованих рис та можуть бути досліджені за допомогою випрацьованих у науці методологічних підходів до вивчення архаїчних міфологічних систем. Таким явищам присвячена стаття Л. Абрамяна «Ленін як трикстер» (с. 68–88), у якій життя та

громадсько-політична діяльність В. Леніна розглядаються крізь призму міфологічної свідомості. Автор виокремлює низку типових трикстерських рис, притаманних постаті першого радянського лідера: творення нового світу шляхом хитрощів та омани (подвійна природа трикстера, яка в архаїчних міфах може бути самостійним персонажем: або братом-близнюком трикстера, або культурним героєм, або деміургом); вибір обхідного, незвичайного, кривого шляху (ленінське «Ми підемо іншим шляхом»), щоб «провести» історію; зажерливість, бажання проковтнути все й одразу, думаючи лише про сьогоднішній день (як приклад наводиться аграрна та економічна політика — штучний голод в Україні, неп); візуальні характеристики (негарність, рудуватість, низький зріст, гаркавість, різкі неадекватні жести — чим не скандинавський Локі?) тощо.

Стаття Г. Гусейнова «Популярна геополітика та нова міфологія» (с. 51–67) висвітлює міфологічну складову концепту «геополітика» на пострадянському політичному просторі (переважно на прикладі Росії та її зовнішніх відносин). Автор також веде мову про «практичне застосування міфологічної геополітичної моделі» у деяких пострадянських державах на прикладі формування нової політичної доктрини в Узбекистані та відображення її в нових підручниках історії, які можуть вважатися джерелом нового історико-політичного міфотворення.

О. Левкієвська у статті «Російська ідея в контексті історичних міфологічних моделей та механізми їх утворення» (с. 175–206) досліджує зародження та функціонування історичних міфів у пострадянській Росії. Вона виокремлює три основні міфологічні моделі, найпоширеніші та найзначиміші в сучасному російському суспільстві. Прихильники першої з них — «радянської» — ідентифікують себе з радянським народом і відносять «золоту добу» Росії до радянського періоду. Прихильників другої авторка називає «російськими європейцями». «Золоту добу» Росії вони

співвідносять із тим «світлим» майбутнім, коли «нецивілізоване» російське суспільство відмовиться від своїх «відсталих», «темних» традицій та приєднається до «цивілізованих» країн і стане невід'ємною частиною західного світу. Третя міфологічна модель є сучасним варіантом «російської ідеї», що відроджується. Вона відносить «золоту добу» Росії до її дореволюційного періоду та апелює до споконвічних національних цінностей, серед яких перше місце посідає православний світогляд.

Укладач збірника М. Ахметова у своїй статті «Очікування кінця світу в релігійних субкультурах пострадянської Росії» (с. 207–238) розглядає міфологічну складову в сучасних релігійних (переважно християнських) уявленнях. Предметно вивчаються есхатологічні уявлення, що містяться в писемних текстах та усних наративах представників прицерковного (прихрамового) середовища та найбільших сект, що виникли в Росії в кінці ХХ ст. Авторка наголошує, що уявлення про кінець світу існують не ізольовано, а в поєднанні з іншими міфологічними уявленнями, традиційною містикою та демонологією, а також із чутками та плітками, навколонуковими концептами, літературними мотивами тощо.

Рудиментарні форми міфологічного мислення виявляються й у такій віддаленій від духовної культури сфері, як економіка та, зокрема, фінансовий ринок. Стаття Ш. Козіна та М. Ахметової «Міфологічний мотив і маніпулятивна діяльність на фінансових ринках» (с. 239–256) присвячена вивченню «архетипу катастрофи», який активізується у масовій свідомості під впливом зовнішніх маніпуляцій та може пояснити стереотипну поведінку більшості учасників фінансових ринків і паніку, що створюється ними та може призвести до негативних наслідків в економічній, політичній, соціальній сферах суспільного життя.

Логічним завершенням збірника є праця І. Зісліна, В. Купермана та А. Єгорова «Структура та семантика марення» (с. 257–283), яка порушує питання функціонування певних архаїчних міфологічних моделей, що

існують на підсвідомому рівні, у маренні пацієнтів психіатричних лікарень та, власне, у текстах, які ними відтворюються.

Отже, рецензований збірник складається з низки статей, що висвітлюють надзвичайно широке коло проблем, пов'язаних із сучасною міфологічною тематикою. Оцінюючи його загалом, слід зазначити, що збірник є вагомим внеском у розробку актуальних наукових проблем релігієзнавства, міфології, етнології, фольклористики, культурології, соціальної психології тощо. Книга залучає до широкого

наукового обігу нові важливі матеріали та теоретико-методологічні розробки, що суттєво розширюють наше розуміння самого об'єкта вивчення — сучасних міфів та міфології. Однак сфера сучасної міфології потребує нових наукових пошуків та досліджень у цій галузі. Сподіваємося, що «Сучасна російська міфологія» приверне належну увагу й українських фахівців та надихне на появу нових досліджень функціонування міфологічних вірувань та уявлень у постмодерному суспільстві сучасної України.